

23. června 2002

Společenská smlouva a obecná vůle Jeana Jacquese
Rousseaua

P 1161 Rousseau: O společenské smlouvě
Ing. Jiří Chotaš, PhD.

Tereza Novotná
IPS IV., LS 2002

Obsah

Úvod	str. 2
Společenská smlouva.....	str. 2
Vznik obecné vůle.....	str. 3
Vlastnosti obecné vůle a její totalitní důsledky.....	str . 4
Výkon obecné vůle.....	str . 6
Zákonodárce.....	str. 7
Závěr.....	str. 9

ÚVOD

Jean Jacques Rousseau je pravděpodobně nejproslulejším francouzským myslitelem a filosofem, jenž ovlivnil nejen vývoj dalšího politického myšlení, ale byl i inspirací pro mnoho politiků a státníků. Myšlenka, že veškerá státní moc vychází z lidu, se stala základem bezpočtu listin a deklarací lidských práv a občanských svobod, stejně tak je zahrnuta v preambulích ústav demokratických zemí světa. Zastánci švýcarského typu rozhodování pokládají Rousseaua za zakladatele teorie přímé demokracie. Na druhou stranu Rousseauova kritika společenské nerovnosti se odráží v marxistických analýzách společnosti. Dílo Jeana Jacquesa Rousseaua inspirovalo jak tvůrce Deklarace práv člověka a občana, tak pozdější jakobínský teror i jiné diktatury. Dokonce prý Fidel Castro považoval Rousseaua za „svého učitele, když bojoval proti Batistovi se Společenskou smlouvou v kapse.“¹ Právě rozprava O společenské smlouvě neboli Zásady státního práva je nejznámějším a zároveň nejrozporuplnějším spisem. Zde Rousseau shrnuje své předchozí myšlenky a dále je rozvíjí osobitým způsobem. Já bych se ve své práci chtěla zaměřit na stěžejní koncepci tohoto díla, její úskalí i možnost zneužitelnosti.

Společenská smlouva

Než se pokusím načrtnout Rousseauovu teorii společenské smlouvy, je nutné ve zkratce přiblížit některé jeho předchozí myšlenky. Jean Jacques Rousseau ve svých prvních dvou rozpravách kritizuje rozvoj společnosti a nerovnost, která mezi lidmi panuje. Tento stav je podle něj v hlubokém nesouladu s prvotním

¹ Lucio Colletti, From Rousseau to Lenin, Studies in Ideology and Society, Monthly Review Press, New York & London, 1972, p. 143-144

stadiem, v němž lidé kdysi dávno žili, kdy člověk byl úplně nevinný a jehož jediným jméním byla přirozená svoboda a vůle. Vznik společenských vztahů, zejména soukromého vlastnictví, však tohoto „ušlechtilého divocha“ naprosto zkazil. I když je společnost tak špatná, Rousseau se nedomnívá, že by měla být zcela odstraněna. Zároveň si uvědomuje, že návrat k „stupni nula“ nelze uskutečnit. Hlavním úkolem je tedy vytvořit takovou společnost, která by člověka spíše povznesla než ho ponížila. Pokud byl člověk původně dobrý, může se jím opět stát v případě, že bude možné *„nalézt takovou formu sdružení, které by společnou silou bránilo a ochraňovalo osobu a majetek každého člena, v němž by však každý poslouchal jenom sebe samého, i když se sloučí se všemi, a zůstal svobodným jako dříve.“*² Abychom odstranili společenskou deformaci člověka, je nutné, aby společnost postoupila správným směrem, tj. tím směrem, s nímž by souhlasil každý člověk.

Vznik obecné vůle

Přechod od přírodního k občanskému stavu řeší Rousseau svébytným způsobem. Pokud je společnost omezena pouze na společenskou smlouvu či dohodu, zůstává společností formální. Rousseau proto přichází s konceptem tzv. obecné vůle. *„Každý člen dává svou osobu a všechnu moc pod nejvyšší řízení obecné vůle a každý je také přijímán jako neoddělitelná část celku.“*³ V této chvíli sice člověk ztrácí svou přirozenou svobodu, *„jejíž meze tvoří jen síly jedince,“* výměnou však získává občanskou svobodu, *„která je ohraničena obecnou vůlí.“*⁴ Při vytváření společnosti založené na obecné vůli nedochází při obrazném podpisu společenské smlouvy

² J.J.Rousseau, O společenské smlouvě neboli Zásady státního práva in: Rozpravy, Svoboda, Praha, 1989, s. 227

³ J.J. Rousseau, op. cit., s. 228

⁴ J.J. Rousseau, op. cit., s. 231

k odevzdání práv jednotlivců komukoli jinému, ale jednotlivci předávají svá práva společnosti, jíž jsou sami členy. „Každý uzavírá smlouvu v podstatě sám se sebou, je vázán v dvojím směru: jako člen vlády vůči jednotlivcům a jako člen státu vůči suverénu.“⁵ Lid se stává suverénem jako politický orgán. Aktivní občané mají účast na svrchované moci vytvářet zákony, jsou však zároveň pasivními poddanými, kteří jsou nuceni se těmito zákony řídit. Jimi tvořené „hromadné těleso... dostává tímto aktem svou jednotnost, své společné já, svůj život a svou vůli... Tato veřejná osoba... je nazývána státem, když je pasivní, suverénem, když je aktivní.“⁶ Jestliže si dříve byli lidé rovni pouze ve stejné míře bezpráví, v novém pojetí bude rovností svoboda před zákonem. Protože smlouva zavazuje stejnou měrou všechny strany, nikdo nebude mít ze smlouvy větší užitek než kdokoli jiný, neboť „dává-li se každý cele, je podmínka pro všechny stejná ... žádný člen společnosti se nemůže ničeho domáhat, ... když se každý dává všem, nedává se nikomu.“⁷ Ačkoli si lidé nemohou být rovni ani silou, ani svým nadáním a vlohami, „mravní a legitimní rovnost nahrazuje nerovnost fyzickou.“⁸

Vlastnosti obecné vůle a její totalitní důsledky

Co odlišuje obecnou vůli od pouhého sjednocení či sečtení vůlí všech jedinců, je obecný zájem nebo obecné blaho. „Obecná vůle přihlíží jen k zájmu společnému. Vůle všech přihlíží k zájmu soukromému a je souhrnem jednotlivých vůlí.“⁹ Společné dobro tak překonává závislost jedince na partikulárních zájmech, společnost je

⁵ J.J. Rousseau, op. cit., s.229

⁶ J.J. Rousseau, op. cit., s. 228

⁷ J.J. Rousseau, op. cit., s. 227

⁸ J.J. Rousseau, op. cit., s. 234

⁹ J.J. Rousseau, op. cit., s. 238

celkovým přetvořením soukromých zájmů, nejen tím, co mají společné. Společenství občanů je jedinečné sdružení, nikoli souhrn, je morální a kolektivní osobou. Na rozdíl od jiných soudobých filosofů není svoboda pozůstatkem přirozeného stavu, není jakousi svévolí, ale dosahuje se skrze svobodu všech. Občan není svobodný mimo stát, proti státu, ale teprve ve státě. Pod vládou obecné vůle se společnost a stát stávají identické. Pravomoci státu proto musí být silné a téměř neomezené, avšak nelze opomenout, že vůle státu se rovná vůli lidu. Politická svoboda se projevuje v poslušnosti vůči zákonům, které si člověk sám dal.

Podstatným znakem obecné vůle je, že je nezcizitelná a nedělitelná, neboť „*vůle je obecná nebo není.*“¹⁰ Obecná vůle podle Rousseaua je vždy správná, nemůže se nikdy mýlit, může se pouze odmlčet. Ten, kdo se jí vzepře, může být donucen se jí podrobit, může být „*přinucen být svobodný*“. Toto donucení vlastně ale není pravé donucení, protože když jedinec chce něco jiného než co mu předepisuje společenský řád, spíše správně nezná vlastní dobro. Trest smrti je rovněž legitimní, neboť život je chápán jako podmíněný dar od státu. Absolutní trest je tak vyhrazen jen pro zločince, jenž zaútočil na společenské právo, zlomil společenskou smlouvu. Tím sám sebe degradoval, zahodil občanská práva, přestal být právní bytostí a může být spravedlivě usmrčen. Společnost se stává svědomím individua.

Podobně všechna ostatní práva, včetně majetkových, jsou práva uvnitř společenství, soukromé vlastnictví může být regulováno podle potřeb celku, i když „*společnost nezbavuje soukromníky majetku, ... ale zajišťuje jim jeho zákonité vlastnictví, mění uzurpaci na skutečné právo.*“¹¹ Společenství je samo o sobě nejvyšší hodnotou, základní morální kategorií není člověk, ale občan. Společnost prostřednictvím obecné vůle tak určuje chod všeho. Jak ale zajistit, aby obecná vůle si přála jen to, co vyžaduje obecné blaho

¹⁰ J.J. Rousseau, op. cit., s. 236

¹¹ J.J. Rousseau, op. cit., s. 234

a společný zájem? Kdo rozhodne, co je správné? Obecná vůle je vůlí, kterou by měli všichni, kdyby věděli, co je pro ně skutečně dobré. Nevíme ale, co by lidé chtěli, kdyby skutečně věděli, co je pro ně dobré. Co lidé chtějí, to víme, můžeme se zeptat například ve volbách. Nemáme ale jistotu, že chtějí to, co je pro ně opravdu dobré. Strana či vůdce může tvrdit, že ví, co je pro lidi skutečně dobré a protože je reprezentuje, je jejich vůle vůlí lidu. Přinucení člověka být svobodný pak znamená činit ho slepě poslušným vůči vůdci nebo nejsilnější straně. Na základě obecné vůle tak dochází ke kompletní transformaci člověka, jehož jediným právem je být poslušný. Podmínkou vytvoření takového stavu je nivelizace odchylek, které je nutné odsunout do soukromí jako pouhá mínění. Zároveň „*ve státě nesmí být dílčích společností*“¹² (například politických stran), aby se každý občan mohl rozhodovat jen podle svého názoru. Z Rousseauových myšlenek lze vyvodit, že nástrojem transformace společnosti a jejího vědomí je státní aparát, jenž se může dostat do rukou elity revolucionářů. Tito vůdci prohlašují, že naplňují obecnou vůli a jednají ve prospěch toho, co by si přáli všichni lidé, kdyby věděli, co je pro ně dobré. Nepřihlíží však ke zvláštnostem a mnohotvárnosti společnosti, k místním odlišnostem, neberou v úvahu, že společnost je protkaná různými vazbami a vztahy.

Výkon obecné vůle

Pokud odhlédneme od možných totalitních důsledků, problémem zůstává, co je faktickou náplní obecné vůle. Rousseau hovoří o tom, co obecnou vůli vylučuje, avšak neříká, co to vlastně obecná vůle je a jak se má ve skutečnosti nalézt. Obecná vůle je pro něj spíše abstraktní pojem, avšak v konkrétní situaci musí být obecná vůle ztotožněna s nějakým skutečným názorem, který je

¹² J.J. Rousseau, O společenské smlouvě, op. cit., s. 239

obecně přijímán. Lze si sice představit „*periodická shromáždění, ... jejichž předmětem by bylo jen zachování společenské smlouvy,*“¹³ zejména ve specifických menších státech jako byla Sparta, Korsika či jakým je dnešní Švýcarsko. Co se však stane, resp. co bychom měli dělat, dostaneme-li se z menší společnosti do větší, z homogenní do heterogenní? Princip přímé demokracie není dostatečně pružný na to, aby ho bylo možné využívat ve složitých procesech moderních společností, které kladou vysoké nároky na upřesňování stanovisek. Navíc není jasné, nakolik má být problém obecný, aby splňoval podmínky stát se předmětem obecné vůle a nikoli již přímým výkonem exekutivy.

Rousseau totiž předpokládá oddělení zákonodárné moci, „*jež náleží pouze lidu,*“ od moci výkonné, která „*celku patřit nemůže, protože spočívá v jednotlivých aktech*“¹⁴ a jež je běžnou funkcí společnosti jako každá jiná. Vláda je souborem úředníků, kteří jsou zplnomocněni vykonávat obecnou vůli. Lid se volbou poslanců či ministrů nevzdává svého práva, zůstává i nadále nositelem moci, jen ji deleguje na své zmocněnce. Zvolení jsou pouze zprostředkovateli a nemohou za lid a jeho jménem nic rozhodovat s konečnou platností, mají jen právo reprodukovat názory těch, kteří je zvolili. Obyvatelé si mohou nejen zvolit vládu, jakou chtějí, ale i pak mohou bojkotovat její rozhodnutí, protože to byli přece oni, kdo tuto vládu vybral. Lze tedy také úředníky kdykoli odvolat. Každý jednatel si tak ponechává sám pro sebe svůj díl suverénní moci.

Zákonodárce

Celou Rousseauovou koncepcí se prolíná váhání mezi individualismem a kolektivismem. Vůle je obvykle považována za charakteristický rys jednotlivce, pouze metaforicky lze o vůli uvažovat

¹³ J.J. Rousseau, op. cit., s. 287-288

¹⁴ J.J. Rousseau, op. cit., s. 264

jako o obecné. Rousseau předpokládá, že obecná vůle bude dokonalá, ačkoli lidské vůle v okamžiku jejího vytváření dokonalé nejsou. Obecná vůle je závislá na jednotě, která je zajištěna státem, což snižuje nezávislost vůle jedince. Navíc je-li společnost legitimována již na svém počátku, zdroj této legitimacy – vůle jedince – musí předcházet společnosti. V tomto ohledu si Rousseau sám není jist a to jej částečně zavádí do začarovaného kruhu, rozporu mezi příčinou a následkem.¹⁵ Rousseau sice „neodstranil vůli, ale předepsal, jaké musí nabývat formy.“¹⁶

K usmíření rozporu jak být ovládaným a zároveň svobodným využívá „vyšší rozumné bytosti“ – moudrého zákonodárce, který je „schopným změnit takřka lidskou přirozenost, změnit každého jedince.“ Jde o nezávislou a zkušenou osobu, jenž „dává republice ústavu, ale ... nemá nic společného s lidským panováním.“¹⁷ Ideální zákonodárce (někdo jako Lykurgos nebo Mojžíš nebo Rousseau) sjednocuje společenskou svornost s partikulárními zájmy jednotlivců tím, že dá danému národu nejvhodnější ústavu a základní zákony. Tento zákonodárce je však ve své podstatě příliš omezen. Nemůže vytvořit zákony, ať jakkoli dobré, protože suverenita je nezcizitelná a obecná vůle musí zůstat vůlí. „Lid se tohoto nepřenosného práva nemůže zbavit“¹⁸ a suverén nemůže být ničím svázán, ani dokonalými zákony, které je oprávněn změnit. „Vůle, ač destruktivní, nakonec triumfuje.“¹⁹ Stejně jako zákony lze odvolat i samu společenskou smlouvu, vždyť „by bylo nesmyslné, aby všichni občané dohromady nemohli udělat to, co může udělat každý z nich odděleně.“²⁰

¹⁵ Patrick Riley, A Possible Explanation of Rousseau's General Will in: Will and the Political Legitimacy, Harvard University Press, 1982, p. 122-124

¹⁶ P. Riley, op. cit., p. 116

¹⁷ J.J. Rousseau, op. cit., s. 249

¹⁸ J.J. Rousseau, op. cit., s. 250

¹⁹ P. Riley, op.cit., p. 118

²⁰ J.J. Rousseau, op. cit., s. 288

ZÁVĚR

Jean Jacques Rousseau je nesporně jedna z největších osobností novověkého politického myšlení. Ač samouk, vytvořil originální teorii legitimace společnosti, jež byla a je zdrojem mnohých polemik a diskusí. V období víry v absolutní moc rozumu znovuobjevil antickou morálku obecného blaha, pokusil se dosáhnout starověkého ideálu pomocí moderních prostředků smluvní teorie. V pojmu obecné vůle chtěl vytvořit „směsici antické soudržnosti a moderního voluntarismu.“²¹ Díky většímu důrazu na povinnosti občana než občanská práva se však jeho cíl naplňuje pouze částečně a Rousseauovy ideje jsou plny paradoxů. Záleží vždy na okolnostech, na konkrétních záměrech osob, které se jeho teorie ujmou a pokusí se ji uvést do praxe. Rousseauovy myšlenky tedy rozhodně nejsou absolutním návodem, jak společnost ustavit a dále ji řídit. Přesto zůstane pojem suverenity lidu již neoddělitelnou součástí demokratických institucí a je to právě Rousseauova zásluha, že tomu tak je.

²¹ P. Riley, op.cit., p. 99